

граматичних теоріях продовжено дослідження цієї проблеми, яка є пріоритетною для І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, Т. П. Ломтева, В. В. Бабайцевої, О. М. Мухіна, Н. Ю. Шведової та ін.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань проблеми співвідношення членів речення та частин мови на сучасному етапі розвитку мовознавства, бо зрозуміло одне, що традиційне вчення про члени речення не спроможне пояснити всі синтаксичні явища, хоча воно й приваблює своїми фундаментальними вихідними поняттями.

Література

1. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / Вера Васильевна Бабайцева. – М. : Просвещение, 1989. – 159 с.
2. Березин Ф. М. История русского языкознания / Федор Михайлович Березин. – М. : Высшая школа, 1978. – 223 с.
3. Білодід О. І. Граматична концепція О. О. Потебні / О. І. Білодід. – К. : Вища школа, 1977. – 302 с.
4. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка / Леонард Арсеньевич Булаховский. – К. : Радянська школа, 1952. – 446 с.
5. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Нина Сергеевна Валгина. – М. : Высшая школа, 1978. – 439 с.
6. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
7. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
8. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич. – К. : Академія наук Української РСР, 1957. – 235 с.
9. Кротевич Е. В. Члены предложения в современном русском языке / Е. В. Кротевич. – Львов, 1954. – 40 с.
10. Лекант П. А. Грамматические категории слова и предложения / П. А. Лекант. – М. : Изд-во МГУ, 2007. – 215 с.
11. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – М., 1976. – 290 с.
12. Мухин А. М. Части речи и синтаксические единицы / А. М. Мухин // Вопросы теории частей речи : На материале языков различных типов. – Л. : Наука, 1968. – С. 158–176.
13. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во, 1938. – 452 с.
14. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1. – 161 с.
15. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

Маторін Б.

*– старший викладач кафедри російської мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету
УДК 81'365.5"18/20"*

ВИДІЛЕННЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ (лінгвоісторіографічний аспект)

У статті подано оцінку наукових позицій українських та європейських граматистів щодо проблеми статусу другорядних членів речення і принципів їх виділення. Встановлено, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства. Окреслено перспективи подальшого дослідження другорядних членів речення.

Ключові слова: лінгвоісторіографія, другорядні члени речення, принципи виділення членів речення.

Маторин Б.

– старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ВЫДЕЛЕНИЕ ВТОРОСТЕПЕННЫХ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ (лингвисториграфический аспект)

В статье дана оценка научных позиций украинских и европейских грамматистов по проблеме статуса второстепенных членов предложения и принципов их выделения. Установлено, что нового было внесено лингвистами в решение этой проблемы и какое это имеет значение для языкознания. Определены перспективы дальнейшего исследования второстепенных членов предложения.

Ключевые слова: лингвисториграфия, второстепенные члены предложения, принципы выделения членов предложения.

Matorin B.

– Senior Lecturer, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

SEPARATION OF THE SECONDARY PARTS OF THE SENTENCE (linguohistoriographic aspect)

In the article it is presented the appraisal of the scientific positions of the Ukrainian and European grammarians concerning the problem of the status of the secondary parts of the sentence and principles of their separation. New ideas introduced by these linguists and their role in Linguistics have been outlined. Potential future directions of research into members of the sentence have been stated.

Key words: Linguistic Historiography, secondary parts of the sentence, the principles of classification of members of the sentence.

Постановка проблеми. На сьогодні в лінгвістиці однією з суперечливих й актуальних залишається проблема статусу членів речення і принципів їх виділення. Сьогодні потребує нового переосмислення синтаксична категорія другорядних членів речення, теоретичне обґрунтування якої сформувався історично в традиційній лінгвістиці. Це зумовлено тим, що поняття другорядних членів речення сучасні науковці намагаються переосмислити на тій підставі, що воно не висвітлює суті синтаксичних явищ у реченні, а самі члени речення не завжди однозначно відображають семантичні його аспекти. Еклектизм членів речення виявляється у своєрідній їх

асиметрії щодо змістових компонентів його структури. На сучасному етапі помічено позбавлення статусу другорядних членів речення, що уможливило розмежування й вивчення формальної та семантичної площин їх як незалежних. Багатоаспектність речення сприяє чіткішому осмисленню формально-граматичної і функційної природи категорії другорядних членів речення.

Зокрема, позицію другорядних членів речення визначають з огляду на їх залежність від головних членів речення. Диференційними формально-синтаксичними ознаками другорядних членів речення є їх синтаксична периферійність, що виявляється в неможливості формувати предикативний центр речення, тобто елементарне формально-синтаксичне просте речення, яке утворюють лише головні члени речення. Другорядні ж визначають як неоднорідну площину: в одному випадку домінують формальні чинники (узгоджене означення, прямий додаток), в інших – переважають семантичні (обставина та її семантичні типи).

Аналіз останніх досліджень. Значний вплив на зародження та розвиток теорії другорядних членів речення в українському та європейському мовознавстві мали положення психологічного напрямку. Порушену проблему висвітлювали в контексті актуального членування речення.

Заслужують на увагу наукові позиції Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, О. М. Пешковського, О. О. Шахматова, В. В. Виноградова, І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, І. І. Мещанінова, Т. П. Ломтева, О. М. Мухіна, Г. О. Золотової, А. П. Загнітка, О. Есперсена, Л. Теньєра та інших мовознавців.

Метою статті є лінгвісториографічне дослідження проблеми другорядних членів речення і принципів їх виділення, а також висвітлення різних поглядів на окреслену проблему в працях українських та європейських граматистів.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- 1) проаналізувати позиції українських та європейських граматистів щодо проблеми вивчення другорядних членів речення;
- 2) встановити, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства;
- 3) окреслити перспективи подальшого дослідження другорядних членів речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Другорядні члени речення – повнозначні лексичні компоненти речення, синтаксично залежні від головних членів речення чи головного члена односкладного речення [5, с. 24]. Традиційно виділяють три класи другорядних членів речення: додаток, означення, обставина.

Підвищений інтерес до синтаксичної науки, зокрема до аналізу компонентів речення, на початку XIX ст. зумовив поглиблене вивчення категорії другорядних членів речення. Починаючи з 20-х рр. XIX ст. мовознавці (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, О. О. Шахматов, В. В. Виноградов та ін.) у граматичних дослідженнях послуговувалися такими термінами як *додаток*, *означення*, *обставина*.

Вважають, що одним із перших найбільш повно схарактеризував другорядні члени речення Ф. І. Буслаєв, який диференціював їх за синтаксичними функціями. Так, *означення* виражає ознаку й відповідає на питання *який? чий? котрий? скільки?* *Додатки* означають предмет, на який поширюється дія, і відповідають на питання непрямих відмінків. *Обставини* позначають час, місце, причину, мету, спосіб дії й под. і відповідають на питання *коли? де? чому? навіщо? як?* тощо.

Окремі дослідники намагалися вдосконалити термінологічний апарат другорядних членів речення. Так, О. О. Потебня визначав другорядні члени речення лише за одним принципом – синтаксичною функцією. Характеризуючи *додаток*, мовознавець писав: «Граматичний об'єкт (додаток) схожий на суб'єкт тим, що обидва можуть бути виражені лише іменником чи іншою частиною мови, вжитою substantiv» [9, I, с. 120]. Відмінність між ними полягає у типах зв'язку з іншими членами речення: суб'єкт – неузгоджуваний називний чи кличний відмінок, об'єкт – неузгоджуваний непрямий відмінок. Своє визначення додатка О. О. Потебня вважав досконалішим за буслаєвське. Адже додаток чи граматичний об'єкт учений трактував досить широко, зосереджуючись на відмінковій системі.

Поглиблений аналіз граматичного об'єкта, здійснений вперше О. О. Потебнею, підвів до важливого теоретичного висновку, що розширював традиційні уявлення про другорядні члени речення та синтаксичні зв'язки, за допомогою яких ці компоненти поєднувалися з іншими в єдиний синтаксичний механізм.

О. О. Потебня поділив *означення* на два класи: власне означення (граматичний атрибут) і прикладку (апозицію). Досліджуючи граматичний атрибут, учений зазначав, що це «назва ознаки, що видається даною в субстанції, позначеній іншим словом» [9, I, с. 105]. Відмінність прикладки від власне означення учений вбачав у відносній самостійності прикладок: «Прикладка більш самостійна по відношенню до означення...» [там само, с. 103].

Якщо характеризувати *обставину* одним словом, саме так, як це здійснив О. О. Потебня, то мусимо визнати, що це, насамперед, атрибут чи ознака. Учений ототожнював терміни *обставина* і *прислівник*. Останній О. О. Потебня розглядав як особливу форму,

властиву обставинним словам. На думку мовознавця, обставину сформували два класи слів: ім'я й дієслово.

Виокремлення другорядних членів речення за характером синтаксичного зв'язку слів викликало заперечення термінів *додаток, означення, обставина* з боку О. М. Пешковського. Замість цих понять учений пропонував кваліфікувати другорядні члени речення на *керовані, узгоджувані і прилеглі*. Проте такий спосіб розмежування другорядних членів речення не є виправданим.

Проблема виділення другорядних членів речення привертала увагу й О. О. Шахматова. Варто зауважити, що вчений замінив термін *другорядні члени речення* на *залежні члени речення: означення, прикладка, додаток, обставина*. Мовознавець ототожнював другорядні члени речення із словосполученнями і визначав більшу кількість їх за характером смислових відношень (підмет, присудок, означення, прикладка, додаток, обставина, зв'язка).

В. В. Виноградов зазначав, що при виокремленні лише трьох другорядних членів речення ми не враховуємо «...всієї різноманітності живих синтаксичних зв'язків слів у складі речення» [2, с. 46]. Наявні погляди на другорядні члени речення «пов'язані із штучною схематизацією структури речення й далеко не завжди ґрунтуються на граматичних принципах» [там само, с. 47]. Саме тому В. В. Виноградов дійшов висновку, що традиційне вчення про другорядні члени речення потребує докорінного перегляду.

Проте окремі вчені продовжували вдосконалювати традиційне визначення другорядних членів речення, залучаючи до цієї категорії словосполучення, проміжні члени речення (І. М. Фігуровський), сукупність семантичних ознак (І. П. Распопов, О. Г. Руднєв, В. М. Нікітін), хоча позитивних результатів не було отримано. Вочевидь, за формально-граматичним принципом при аналізі речення не можна виокремити диференційні ознаки другорядних членів речення.

Послідовне дотримання логіко-граматичних засад при класифікації другорядних членів речення упродовж ХІХ ст. – початку ХХІ ст. зумовило й відповідне їх термінологічне окреслення. Сучасні мовознавці (І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, І. І. Мещанінов, Т. П. Ломтєв, О. М. Мухін, Г. О. Золотова та ін.) намагаються дати вичерпний аналіз специфіки другорядних членів речення. Останнім часом підвищену увагу приділяють синкретизму другорядних членів речення.

В українолінгвістиці І. Р. Вихованець пропонує визначати другорядні члени речення за формально-граматичним та семантичним аспектами. Наприклад: *додаток* – це другорядний член речення, що позначає предмет, на який спрямована дія, стан чи

ознака. *Означення* – це другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета й підпорядковується іменникові. *Обставина* – другорядний член речення, який характеризує дію, процес, стан, ознаку або вказує на умови, за яких відбувається подія чи явище [3].

На сучасному етапі проблему визначення другорядних членів речення розв'язують, зважаючи на речення як багатоаспектне явище, не лише за формально-граматичним принципом, а й семантико-граматичним, семантико-логічним й комунікативним (Н. Ю. Шведова, В. А. Белошапкова, Г. О. Золотова, Н. Л. Іваницька, І. Р. Вихованець, І. І. Слинько, А. П. Загнітко та ін.).

Лінгвістичні словники пропонують загальноприйняті визначення другорядних членів речення. Так, у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича, І. С. Олійника читаємо: «*Означення* – другорядний член речення, який відноситься в реченні до іменника або субстантивованого слова і виражає ознаку, якість чи властивість предмета. *Додаток* – другорядний член речення, що означає об'єкт дії, стану чи ознаки і відповідає на питання непрямих відмінків. *Обставина* – другорядний член речення, який пояснює слово із значенням дії чи ознаки, виражає якісно-означальну характеристику дії, стану чи ознаки, умови, при яких відбувається дія, або спосіб, міра, ступінь виявлення дії чи ознаки» [4, с. 135].

З. Д. Попова виділяє такі другорядні члени речення, що не входять у структурну схему речення, – це додатки, обставини (та їх семантичні види) й другорядні члени речення, які не входять у позиційну структуру речення, – означення [див. про це : 6].

Другорядні члени речення в багатьох працях європейських граматистів кваліфікують як елементи, що реалізують валентні властивості одномісних і багатомісних предикатів, як реалізації структурних схем чи компонентів своєрідних «юнкційних моделей речення» (О. Есперсен, Л. Теньєр та ін.). Другорядні члени речення кваліфікують як функції мовних елементів, що виступають у реченні в позиції актантів щодо дієслова-присудка.

Слушною є думка Г. В. Кольшанського, який стверджував, що другорядні члени речення не самостійні за логічною та граматичною функціями, бо вони входять як елементи не до складу речення, а до членів речення – в групу підмета та присудка. «Другорядні члени речення є результатом членування саме частин речення. Тому поділ членів речення на головні та другорядні є неправомірним. Речення існує як відношення між двома рівноправними членами – підметом та присудком» [цит. за : 10, с. 6].

Є. В. Кротевич зазначав, що, розглядаючи категорію другорядних членів речення не як окремих членів речення, а як складників членів речення, Г. В. Кольшанський припускається великої

помилки, адже він змішує поняття *члени речення* та *члени словосполучення* [1; 7].

Л. В. Щерба стосовно ототожнення означення з прикметниками, додатка – з непрямыми відмінками іменника, обставини – з прислівниками писав: «Не даремно люди придумали ці терміни, можливо, під ними щось приховується, якісь спостереження, якісь факти, і тільки треба спробувати подивитися, чи немає чого-небудь у мові, що все-таки примушує шукати чогось подальшого, якоїсь диференціації, одним словом, примушує не зупинятися на якійсь спрощеній схемі» [цит. за : 11, с. 94].

Як і головні члени речення, другорядні члени речення диференціюють за низкою формально-синтаксичних та формально-морфологічних ознак. Залежність від слова і від реченневої конструкції як основної диференційної формально-синтаксичної ознаки є підґрунтям розмежування прислівних другорядних членів і детермінантів.

Дослідження ієрархії другорядних членів речення безпосередньо зосереджено на формально-граматичній структурі речення, яка виявляє закономірності лінеарності речення. Основний постулат в ієрархії другорядних членів речення можна сформулювати так: чим далі від предикативного ядра перебуває відповідний член речення, тим віддаленішу позицію в загальній ієрархії членів речення він посідає.

Останнім часом спостерігається підвищена увага науковців щодо виділення поширювачів та детермінантів, критерієм виокремлення яких вважають те, що поширювачі є прислівними членами, детермінанти ж поширюють все речення. Також серед групи членів речення виокремлюють ще й дуплексиви. Дуплексив – це окремий неприслівний поширювач речення, що залежить водночас від імені (підмета чи прямого об'єктного поширювача) й дієслова (присудка) і пов'язаний з ними двобічним синтаксичним зв'язком – тяжінням. Речення з дуплексивними компонентами оформлені як самостійне висловлення, тому мають єдине актуальне членування. У стилістично нейтральних висловленнях дуплексив є інтонаційним центром речення, вносить у його інформаційний зміст нову інформацію і тому завжди виступає ремою. Проте і при експресивному порядку компонентів, коли дуплексив займає будь-яку позицію, він здебільшого не змінює свого призначення – виконувати функцію реми.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**.

Проблема другорядних членів речення має досить тривалу історію дослідження, проте на жодному етапі її вивчення в лінгвістичній науці не існувало єдиної точки зору щодо принципів їх

виділення. В одних випадках домінував формальний принцип класифікації членів речення, в інших – семантичний.

Сучасний етап демонструє поєднання обох принципів лінгвістичного аналізу членів речення. Це стало поштовхом у подальшому вирізняти члени речення як формального, так і семантичного плану.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань проблеми другорядних членів речення і принципів їх виділення на сучасному етапі розвитку мовознавства, бо зрозуміло одне, що традиційне вчення про члени речення не спроможне пояснити всі синтаксичні явища, хоча воно й приваблює своїми фундаментальними вихідними поняттями.

Література

1. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / Владимир Григорьевич Адмони. – Л. : Наука, 1988. – 238 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 358 с.
3. Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Грамматика русского языка / под ред. В. В. Виноградова. – М. : Изд. Академия наук СССР, 1960. – Т. II. Синтаксис. Ч. 1. – 702 с.
6. Гуйванюк Н. В. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в реченні : навч. посібник / Н. В. Гуйванюк, В. А. Чолкан. – Чернівці : Рута, 1997. – 63 с.
7. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
8. Крылова О. А. О некоторых основах построения описательного синтаксиса современного русского литературного языка / О. А. Крылова // Филологические науки. – 1968. – № 3. – С. 78–82.
9. Потеня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4-х т. / Александр Афанасьевич Потеня. – М. : Учпедгиз, 1958.
Т. 1. – 1958. – 161 с.
Т. 2. – 1958. – 549 с.
10. Слинько І. І. Другорядні чи поширюючі члени речення / І. І. Слинько // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 3–7.
11. Фурашов В. И. О второстепенных членах предложения / В. И. Фурашов // Русский язык в школе. – 1977. – № 4. – С. 94–96.